

ХИЛАНДАРСКИ
ЗБОРНИК

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITÉ DE CHILANDAR

RECUEIL DE CHILANDAR

14

DIRECTEUR MIRJANA ŽIVOJINOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ХИЛАНДАРСКИ ОДБОР

ХИЛАНДАРСКИ ЗБОРНИК

14

УРЕДНИК МИРЈАНА ЖИВОЛИНОВИЋ

БЕОГРАД 2017

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР :

ЂОРЂЕ БУБАЛО, МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ, ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ,
БОЈАН МИЉКОВИЋ, СРЂАН ПИРИВАТРИЋ, ЗОРАН РАКИЋ, ВИКТОР
САВИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ,
АЛЕКСАНДАР ФОТИЋ, ДЕЈАН ЦЕЛЕБЦИЋ

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ :

ВИКТОР САВИЋ

COMITÉ DE RÉDACTION :

ЂОРЂЕ БУБАЛО, ДЕЈАН ДՉЕЛЕВДՉИЋ, АЛЕКСАНДАР ФОТИЋ, ЉУБОМИР
МАКСИМОВИЋ, БОЈАН МИЉКОВИЋ, СРЂАН ПИРИВАТРИЋ, ЗОРАН РАКИЋ,
ВИКТОР САВИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ, АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ,
МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

SÉCRETAIRE DE LA RÉDACTION :

ВИКТОР САВИЋ

АМБЛЕМ: РЕЉЕФ НА КАМЕНОЈ ПЛОЧИ
ГЛАВНА ЦРКВА МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА
ПРИПРАТА КНЕЗА ЛАЗАРА, XIV ВЕК

НАСТАНАК ЗАВРШНОГ ДЕЛА САВИНОГ ЖИТИЈА СВЕТОГ СИМЕОНА У СВЕТЛОСТИ ХИЛАНДАРСКОГ РУКОПИСА БРОЈ 387

АРХИМАНДРИТ ТИХОН (РАКИЋЕВИЋ)

„[...] прођох, што рече, кроз огањ и воду [...]“

(Свети Сава, Житије Светог Симеона,
из описа путовања из Хиландара у Студеницу)

Апстракт. – Поједина досадашња истраживања у фокусу су имала проблем места где је Свети Сава започео писање ктиторског житија Студеничког типика. Откриће предлошка (Теодор Студит) који је послужило за завршетак ктиторског житија Студеничког типика надовезало се на поменута истраживања. Наше проучавање хиландарског рукописа број 387, и још неколицине рукописа, прецизира и допуњава досадашња сазнања у вези са настанком завршних поука Савиног дела, укључујући и разрешавање питања на којем је језику био предлогак.

УВОД

Дошавши у Свету Гору, Свети Сава се у Манастиру Пантелејмон нашао на месту где се, осим тиховања и богослужења, писало, преписивало и преводило.¹ Он се потом у богатој библиотеци Манастира Ватопед могао упознати са класичним делима византијске богословске литературе.² На Светој Гори почео је књижевни рад Светог Саве, али је трајао кратко јер је Сава, после неколико година, одлучио да крене у Србију. Од његових светогорских радова, за наше истраживање биће од значаја житије ктитора које је Сава написао у Хиландару (највероватније у другој половини 1199. године), као почетак Хиландарског типика.

Историјске прилике пред Савин долазак у Студеницу биле су сложене и тешке. Године 1204. Цариград је пао под Латине који су дошли и на Свету Гору док је Свети Сава био у Хиландару. О томе сам каже: „И када сам ту пробавио осам година, настадоше многи метежи у томе крају, јер прошавши Латини и

1 И. Шпадијер, *Хиландар и њочеци српске књижевности*, ур. А. Фотић и З. Ракић, Осма казивања о Светој Гори, Београд 2013, 308. 2 *Исто*.

заузеше Цариград, бившу грчку земљу, чак и до нас, и улегоше и ту у свето место, пошто је настао велики метеж.⁴³ На позив своје браће – жупана Стефана и кнеза Вукана, Свети Сава је кренуо на путовање из Хиландара како би тело Преподобног Симеона пренео у Србију.

Доласком у Студеницу, почетком 1206. или 1207. године, Сава је постао игуман овог Манастира.⁴ Овде Сава ради Типик Манастира Студенице, прецизније образник(ь) („образник“) за своје братство.⁵ Као пролог овог Типика пише Житије студеничког ктитора. Њега почиње овим насловом: „Слово 1, О наслеђу светог манастира овог преподобним оцем нашим и ктитором господином Симеоном и о житију његовом какво би пред Богом и људима.“⁶ Иако је Свети Сава написао ово дело да буде читано само пред братством у Студеници,⁷ оно је добило општи значај за све српско монаштво, прецизније речено – постало је његова „омиљена лектира“.⁸ Свети Сава је био сведок Немањиних последњих тренутака у Хиландару, те је могао да у Житије Светог Симеона унесе своје разговоре са оцем Немањом пред његову смрт, као и тренутке опраштања.⁹ Према је ово дело писано у познатим традицијама житија византијске књижевности, особеност му је та да је писано за једну конкретну и дефинисану монашку заједницу, за монахе Манастира Студенице чији је сабрат деценију пре Савиног писања био сам Немања.¹⁰ Житије је редовно читано по благослову студеничких игумана, почевши од Светог Саве.¹¹ Зато на његовом почетку стоје речи: Ѡ(тъ)чѣ, в(лаго)сл(о)ви:¹² Завршетак уводног Житија за Типик Манастира Студенице састоји се од поука које су,

3 Свети Сава, *Житије Светиога Симеона*, приредио Д. Богдановић, Свети Сава, Сабрани списи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 2, језичка верзија: Л. Мирковић – Д. Богдановић, Београд 1986, 116.

4 О години 1206. као години преноса Симеонових моштију, као и о датуму када се пренос догодио, види: Ф. Баришић, *Хронолошки проблеми око јодине Немањине смрти*, Хиландарски зборник 2 (1971), 31–56. Податке који иду у прилог томе да се пренос Немањиних моштију десио почетком 1207. године, види: Љ. Максимовић, *О јодини преноса Немањиних моштију у Србију*, Зборник радова Византолошког института XXIV–XXV (1986), 437–442. Максимовић још говори о томе (стр. 438, напомена 5) да су мошти Преподобног положене у студенички гроб 9, а не 19. фебруара. У поменутом раду Максимовић је дао исцрпну библиографију о покушајима датовања преноса Немањиних моштију од 1204. до 1208. године. Види: исто, 437–438; Lj. Maksimović, *L'idéologie du souverain dans l'Etat serbe et la construction de Studenica*, ур. В. Копаћ, Студеница и византијска уметност око 1200. године, САНУ, Научни скупови, књига XLI, Одељење историјских наука, књига 11, Београд 1988, 42, напомена 50; D. Obolensky, *Six Byzantine Portraits*, Oxford 1988, 136.

5 Свети Сава, *Студенички типик*, приредио и превео Т. Јовановић, Студенички типик, Цароставник Манастира Студенице, Београд

1994, 36; Т. Ракићевић (= [Архимандрит] Тихон), *Пишање рашчијавања једној месци у Житију светиога Симеона од Светиога Саве* (IX Н 8 [§ 10]), Зборник Матице српске за друштвене науке 152/3 (2015), 452.

6 Житије Светог Симеона, Цароставник Манастира Студенице, Шафарикова збирка Народних музеја у Прагу, број IX Н 8 (§ 10), 79а.

7 Архимандрит Тихон, *Шта је читао Свети Сава у Студеници 1206/7. јодине?*, Православље. Новине српске Патријаршије, бр. 1149 (1. фебруар 2015), 14.

8 Т. Јовановић, *Поговор*, Студенички типик, Цароставник Манастира Студенице, 287.

9 Архимандрит Тихон, *Зайовести Светиога Саве монасима Студенице (1206/7) у односу на узор*, Богословље. Часопис Православног богословског факултета, 1 (2015), 295; Исти, *Пишање рашчијавања*, 453.

10 Д. Богдановић, *Свети Сава (Предговор)*, 20; М. Кашанин, *Свети Сава*, Српска књижевност у средњем веку, Београд 1975, 128; Архимандрит Тихон, *Зайовести Светиога Саве*, 295.

11 Архимандрит Тихон, *Зайовести Светиога Саве*, 296.

12 Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 79а.

истовремено, и излагање једне духовне визије.¹³ Ови редови су од изузетног значаја за разумевање духовних основа за постојање Манастира Студенице.¹⁴

Житије се завршава есхатолошком визијом која се налази унутар поука студеничкој братији: „У Богу, зато, ум наш нека буде, у виђењима небеског...“.¹⁵ Ове поуке су карика која повезује Житије Светог Симеона и Типик Манастира Студенице. Оне су неформални почетак Типика (слово ѓ. и даље).¹⁶ Уз целовито житије, редовно су биле читане у Манастиру, у складу са заповешћу изложеној у 43. глави Типика.¹⁷

Целовито дело Житије Светог Симеона преписао је, недалеко од Манастира Студенице, „у пећини-испосници Светог Саве“ (кѣ пещ[е]ре с[вѣ]т[а]го савы пос[ѣ]тѣнн[и]ца), тј. у манастирској Горњој испосници, 1619. године монах Аверкије Хиландарац.¹⁸ Овај монах је сматрао да је предложак са кога је преписивао првобитни рукопис „написан руком Светог Саве“.¹⁹ Препис дела Житије Светог Симеона од Аверкија сачуван је као део књиге Цароставник Манастира Студенице.²⁰ С обзиром на чињеницу да не постоји целовито, нити старији сачувани препис овог житија, због тога је овај од изузетне важности за проучавање дела Светог Саве.²¹ У нашем раду користимо равноправно два назива за ово Савино дело. То су студеничко Житије Светог Симеона и: ктиторско житије Студеничког типика.

САВА МОНАХ И ЧИТАЊА Ђ НЕДѢЛЮ Ѓ НЕДѢЛК

Наслов Житија Светог Симеона почиње као прва глава Студеничког типика: слово ѓ. о наслѣдовани с[вѣ]т[а]го манастира сего...²² Неки детаљи, тј. елементи дру-

13 Архимандрит Тихон, *Зайовестѣи Свейої Саве*, 300–306.

14 *Истѣо*, 295; Архимандрит Тихон, *Шѣа је чѣйѣо Свейѣи Сава*, 15.

15 На к(о)ѣ оубо оубѣ нашѣ да боудѣт. на н(е)к(е)сѣхъ кѣ видѣнн. Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 116а.

16 Архимандрит Тихон, *Зайовестѣи Свейої Саве*, 297.

17 Види запис из 1619. године. Свети Сава, *Сѣуденички ѣѣиѣк* (Јовановић), 133; *Истѣо* 129; Архимандрит Тихон, *Зайовестѣи Свейої Саве*, 297.

18 Види: Свети Сава, *Сѣуденички ѣѣиѣк* (Јовановић), 132–133.

19 Свети Сава, *Сѣуденички ѣѣиѣк* (Јовановић), 133; Архимандрит Тихон, *Зайовестѣи Свейої Саве*, 299.

20 Књигу *Царосѣавник Манасѣира Сѣуденице* поклонио је у XIX веку будући карловачки патријарх Самуило (Маширевић), тада још ђакон, П. Ј. Шафарику, који му је био пријатељ. О том делу Шафарик је писао у Бечу 1831. године на немачком језику. Види: P. J. Schaffarik, *Uebersicht der vorzüglichsten Denkmäler älterer Zeiten bey den Serben und anderen Südslawen*, Jahrbücher der Literatur,

LIII (1831), 1–58. Већи део поменутог рада преведен је на српски и штампан у *Летопису Матице српске* 1845. године. У *Летопису* је Цароставник набројан као споменик под бр. 71 уз поднаслов: „Типик св. Саве, Архиеп. Српског за ман. Студеницу у Србији, написан између 1210–1215 са житијем св. Симеона од истог, и с другим прилозима, преписано у Постници код Студенице год. 7127 (1619) 187 лист. на папиру у 8“. П. И. Шафарикъ, *Прегледѣ найзнатнѣи писменнѣи споменика старѣи времена кодѣ Србѣя и други Югославена*, Сербскѣи летописѣ 19/68, част I (Будим 1845), 54. Књига која је овде пописана, данас се чува у Шафариковој збирци Народног музеја у Прагу под бројем IX Н 8 (§ 10). Види: [Архимандрит] Тихон, *Пиѣање раишчѣйѣвања*, 452; Исти, *Зайовестѣи Свейої Саве*, 299.

21 Види: Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 79а–117а. Иако постоји фототипско издање Житија Светог Симеона (*Сѣуденички ѣѣиѣк. Царосѣавник Манасѣира Сѣуденице*, Фототипско издање, приредила Н. Р. Синдик, Београд 1992, 193–269) због деликатности деонице којом се бавимо, користили смо нове и квалитетне снимке, на основу којих смо урадили превод појединих делова Житија.

22 Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 79а.

гих Савиних списа уграђени су у ово дело. Осим Немањине и Савине Оснивачке хиландарске повеље из 1198. године,²³ те неколико детаља о Немањиној смрти из уводног житија за Хиландарски типик,²⁴ значајан извор за сам завршетак Житија Светог Симеона је Катихеза 56 Преподобног Теодора Студита, тј. једна беседа коју је Студит говорио монасима током Васкршњег поста.²⁵ Ова беседа утицала је на завршетак Житија Светог Симеона који чине поуке, тј. заповести Светог Саве његовој братији у Студеници.²⁶ Помоћу ових поука из древног монашког учења²⁷ Архимандрит Свети Сава учи студеничко братство да „њихов ум треба да буде у богомислију“ и „сазрцању небеског“. Примећено је да ове поуке проистичу из самог садржаја Житија.²⁸ Оне гласе овако:

„У Богу, зато, ум наш нека буде, у небеским виђењима, у красотама рајским, у обитељима вечним, у анђелским хоровима, у онамошњем животу. Где ли, како ли су душе праведних или грешних? Каква ће појава великог Бога и Спаситеља нашег Исуса Христа бити? О њему просвећеном слово: Небеса ће с хуком проћи, ваздуси сажежени ће се распасти, земља и оно што је на њој и дела изгореће (2 Петр 3.10).

Затим, како ће тамо свака душа својеврсно тело добити? Какво ли [ће бити] оно збориште, од Адама до свршетка [века] – мноштво човечанско? Какво [биће] Христово страшно, и од сунца светлије лице? Какав ли [ћемо] његов глас чути – [упућен] праведнима које прима у Царство небеско или грешницима које отпушта у вечну муку?

Ово нам приличи, љубљена братијо моја, бринути и помишљати, у овом живети, јер смо ван света, јер живот на небесима имамо (Флб. 3, 20), овај живот мирно проводећи, наду имајући [да ћемо] будућа вечна блага стећи у Христу Исусу Господу нашем, заступништвом Пресвете Владичице наше Богородице и Добротворке, и молитвама преподобног и блаженог оца нашега и ктитора господина Симеона.²⁹

23 Види: *Хиландарска повеља Симеона Немање*, приредио Д. Богдановић, Свети Сава, Сабрани списи, 31–33. Упоредна места Хиландарске повеље и Савиног Житија Светога Симеона види у: А. В. Соловјев, *Хиландарска повеља великој жујана Стефана (Прововенчаной) из године 1200–1202*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. V, св. 1/2 (1925), 62–89. О томе видети и рад: Р. Маринковић, *Историја насљанка Живога јосјодина Симеона од Свејтоја Саве*, ур. В. Ђурић, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, САНУ, Научни скупови, књига VII, Београд 1979, 201–213.

24 Види Слова 2–3 овог типика: Свети Сава, *Хиландарски типик*, приредио Д. Богдановић, Свети Сава, Сабрани списи, 43–48.

25 Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου, ἡγουμένου τῶν Στουδίου, Μικρὰ κατῆχησις, Ἐπιμέλεια – Σημειώσεις Α' καὶ Β' τόμου Νικοδήμου Σκρέττα Ἀρχιμανδρίτου, Θεσσαλονίκη 1984, 152–154. Види: [Архимандрит] Тихон, *Пишање рашчичавања*, 453; Исти, *Зайовесѝи Свејтој Саве*, 298.

26 Завршетак Савиног Житија Светог Симеона анализирали смо раније у вези са монашком духовношћу. Реч је о „заповестима“. Видети: Архимандрит Тихон, *Зайовесѝи Свејтој Саве*, 294–310.

27 Архимандрит Тихон, *Шѝа је чѝао Свејтој Саве*, 15.

28 Љ. Јухас-Георгиевска, *Књижевни рад Свејтој Саве*, Свети Сава, Сабрана дела, приредила и предговор написала Љиљана Јухас-Георгиевска, Београд 2005, 63.

29 Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 116а–117а. Проналазак десет старих јелинских и српскословенских преписа са којима смо упоредили Савин текст довео је до потребе сачињавања новог превода овог места (види: [Архимандрит] Тихон, *Пишање рашчичавања*, 451–469) као и детаљне упоредне анализе јелинских и српскословенских предлогака изнете у нашем раду: Архимандрит Тихон, *Есхајолошка визија Теодора Студитја (Хиландар 387) у Кишијорском жиѝију Тишка Манастира Студенице* (IX Н 8 [§ 10]), Зборник радова Византолошког института, 53 (2016), 179–208.

Ове поуке написане су уз коришћење поменуте Катихезе 56 Теодора Студита.³⁰ Ова катихеза била је читана, по оновременим уобичајеним монашким правилима, на богослужењу током Прве недеље Васкршњег поста: Τῆ Κυριακῆ τῆς Α' ἑβδομάδος,³¹ Вь нед(ѣлю) ѿ нед(ѣле)³² или В(ь) нед(ѣлю) ѿ пос(та).³³ Најстарије јелинске и српскословенске преписе поменутог места обрадили смо у раду *Есхаѿолошка визија Теодора Сѿудийѿа (Хиландар 387) у Кѿийѿорском жиѿију Тѿѿика Манасѿира Сѿѿуденице (IX Н 8 [§ 10])*.³⁴ То су рукописи: Paris. gr. 1018, лист. 136v–138r; Ambr. gr. C 02, лист. 47r–48r; Ottob. gr. 251, лист. 37v–38r; ГИМ, Син. гр. 374 (Влад. 205), лист. 134a–135a; ГИМ, Син. гр. 375 (Влад. 206), лист. 82b–83b; Ambr. gr. E 101 sup., лист. 121r–122a; Marciana Gr. II, 40, лист. 12r–13r; Хиландар 387 (Т 167, Са 231), листови 220b–223b; Дечани 87, лист. 40a–42b; ХАЗУ IV d 4, лист. 56b–57a. Поменути јелински преписи³⁵ су из периода од касног IX до XII века, а српскословенски³⁶ су из

30 Српскословенски текст места које смо навели рашчитао је Т. Јовановић (види: Свети Сава, *Сѿѿуденички ѿѿийѿ* [Јовановић], 192). Међутим, наше рашчитавање се од Јовановићевог разликује у првој реченици. Изнете разлоге новог рашчитавања види у: [Архимандрит] Тихон, *Пиѿање раиѿиѿавања*, 453–469.

31 Рукописи: Ambr. gr. C 02, 47r; Paris. gr. 1018, 136v; Ottob. gr. 251, 37v; ГИМ, Син. гр. 374 (Влад. 205), 133b; ГИМ, Син. гр. 375 (Влад. 206), 82a; Marciana Gr. II, 40, 11v.

32 Хиландар 387, 220b.

33 Дечани 87, 40a; види: ХАЗУ IV d 4, 56b.

34 Као што је већ поменуто, овај рад доноси нова рашчитавања и упоредну анализу најстаријих јелинских и српскословенских преписа. Уп. Архимандрит Тихон, *Есхаѿолошка визија Теодора Сѿѿудийѿа*, 179–208.

35 Paris. gr. 1018: Parisinus gr. 1018, Bibliothèque nationale de France, Paris. 136v–138r; Ambr. gr. C 02: Ambrosianus gr. C 02, Veneranda Bibliotheca Ambrosiana, Milano, 47r–48r; Ottob. gr. 251: Ottobonianus gr. 251, Biblioteca Apostolica Vaticana, Roma. 37v–38r; ГИМ, Син. гр. 374 (Влад. 205): ГИМ, Син. гр. 374 (Влад. 205), Синодальное собрание Государственного Исторического Музея Москвы. 133b–135a; ГИМ, Син. гр. 375 (Влад. 206): ГИМ, Син. гр. 375 (Влад. 206), Синодальное собрание Государственного Исторического Музея Москвы. 82a–83b; Ambr. gr. E 101 sup.: Ambrosianus gr. E 101 sup., Veneranda Bibliotheca Ambrosiana, Milano, 121r–122v; Marciana Gr. II, 40: Gr. II, 40, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia. 11v–13r. У већини преписа беседа почиње овако: Κατήχησις ΝС' (56), Τῆ Κυριακῆ τῆς Α' ἑβδομάδος: Περί τοῦ μὴ ὑπερ δύναμιν ἐκτείνεσθαι ἡμᾶς ἐν τοῖς κατὰ Θεὸν σπουδάσμασι καὶ τοῦ διατρέφειν τὴν ψυχὴν ἐν τοῖς πνευματικοῖς θεωρήμασιν. (Катихеза 56, У недељу прве седмице. О томе да се не упуштамо у подвиге по Богу који су изнад наших моћи и да [треба

да] хранимо душу духовним сазрцањима; Θεόδωρος Στουδίτης, Μικρὰ κατήχησις, 153). У преводу на латински испред овог наслова има додатак: „Недеља најважнији дан у седмици!“, те наслов гласи: „Sermo LVI“: „Dominica prima hebdomadis. Ne supra vires in divinis studiis nitamur, ac spiritalibus animum spectaculis pascamus“. Из издања: В. Theodori Studitae, *Abbatis & Confessoris, Sermones catechetici 134. in anni totius Festa*, 833b–894h; Maxima Bibliotheca Veterum Patrum, Et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum. T. XIV, Continens Scriptores ab ann. Christi 800. ad ann. 840, ed. Marguerin de La Bigne, Lugduni: apud Anissonios, 1677, 833b–894h; Maxima Bibliotheca Veterum Patrum, Et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum, T. XIV, Lugduni: 1677. овај текст је ушао у *Patrologia Graeca*, том 99 (S. Theodori Studitae, *Sermones catechetici, Sancti patris et confessoris Theodori, Studitarum praefecti, ad discipulos catechesic*, PG: 99, 584c–585a), али не на јелинском, него само у преводу на латински (нама је важан део: Theodori Studitae, *Sermones catechetici*, 839f–839g). Види: [Архимандрит] Тихон, *Пиѿање раиѿиѿавања*, 455.

36 Хиландар 387: Поученије Теодора Студита, год. 1240, рукопис бр. Т 167, Н 387, S–, Са 231, Збирка рукописа манастира Хиландара, 220b–223b; Дечани 87: Дечани 87, Теодор Студит, крај XIII – почетак XIV века, Рукописна збирка манастира Дечани, 40a–42b; ХАЗУ IV d 4: Триод посни (крај XIII – поч. XIV века) и цветни триод (крај XIV – поч. XV века), Загреб, Архив ХАЗУ, IV d 4 (Верковићева збирка) 56b–57a. У рукопису Хиландар 387, беседа почиње овако: Вь нед(ѣлю) ѿ нед(ѣле), ѿ прѣснаѿ не протезати се наѿь къ в(ог)оу поспѣшьствомъ и како пнтати д(ог)шоу д(ог)ховьннид зрѿанид 220v–221r (У недељу, прве недеље [Васкршњег поста] О [томе како] да се не присиљавамо протезати се ка Богу подвизима и како да хранимо душу духовним созерцањима.) Види: [Архимандрит] Тихон, *Пиѿање раиѿиѿавања*, 455.

периода од друге четвртине XIII, најкасније до почетка XIV века. Дакле, преписи су пре периода Светога Саве, из његовог времена или у непосредним деценијама после њега.

У нашем раду, битне детаље старог јелинског текста Катихезе 56 доносимо према издању Θεόδωρος Στουδίτης, Μικρά κατήχησις која је приређена и издата у Солуну 1984. године, од стране Архимандрита Никодима Скретаса, према јелинском тексту у латинско-јелинском издању с краја XIX века.³⁷ Издавач латинско-јелинског издања је за њега користио манускрипт средњовизантијског периода Parisinus gr. 1018, који се датира у почетак X века (навели смо га у горе набројаних седам јелинских рукописа као један од три најстарија).³⁸

Рукопис Хиландар 387 (Т 167, Са 231) из друге половине XIII века³⁹ је српско-словенски препис који је, хронолошки, најближи боравку Светога Саве у Хиландару и Студеници.⁴⁰ Јужнословенски списи са сабраним Малим катихезама, тј. Студитовим беседама у Великом посту, сасвим су ретки што рукопис Хиландар 387 чини још значајнијим.⁴¹ Рукопис Хиландар 387 познат је као „Поученије Теодора Студита“, писан је писмом из друге четвртине или средине XIII века, српске редакције, рашког правописа.⁴² Текст Теодорове Катихезе 56 из поменутог рукописа Хиландар 387 битан је за оно што нас интересује, а то је његово поређење како са одговарајућим местима у другим рукописима који садрже ову Теодорову беседу, тако и са завршним деловима ктиторског житија Студеничког типика.

Уобичајено се сматрало да је Сава ктиторско житије Студеничког типика започео у Хиландару, а коначно уобличио у Студеници после преноса Немањиних моштију. За овај став пресудно је утицало датовање Друге Хиландарске повеље жупана Стефана у период 1200–1202. године⁴³ (касније 1199–1202). Ђорђе Бубало помера настанак Друге Хиландарске повеље у 1207/1208. го-

37 Sancti patris nostri et confessoris Theodori Studitis Praepositi *Parva catechesis*, edidit Emmanuel Auvray et annotatione historica instruxit A. Tougard – Parisiis: V. Lecoffre, 1891, стр. 202–203, редови 21–42; уп. Θεόδωρος Στουδίτης, Μικρά κατήχησις, 152–154.

38 Све Студитове Мале катихезе налазе се и у *Patrologia Graeca*, али само у преводу на латински (Катихеза 56 налази се на: Theodori Studitae, *Sermo LVI*, PG 99, 584c–585a). Мале катихезе доспеле су у *Patrologia Graeca*, како је тамо и наведено, из издања: Sancti Theodori Studitae, *Sermones catechetici*, Bibliotheca Veterum Patrum, Lugduni 1677 (Катихеза 56 налази се на: Theodori Studitae, *Sermones catechetici*, 839f–839g). Види о овоме: [Архимандрит] Тихон, *Пићање рашчићавања*, 453–454; Исти, *Зайовесџиу Свейој Саве*, 298.

39 Први хиландарски каталог Саве Хиландарца није евидентирао овај рукопис. Види: S. Chilandares, *Rukopisy a starotisky Chilendarské*, V Praze 1896. У другом Савином каталогу он је евидентиран (Са 231) али овај каталог није штампан. У Богдановићевом каталогу пише: „S нема; Са 231; Т 167“ (Д. Богдановић, *Катихолој ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 152.

40 Види: [Архимандрит] Тихон, *Пићање рашчићавања*, 456).

41 Нема словенског рукописа који има већи број поука Малих катихеза од рукописа Хиландар 387. Д. С. Ищенко, *Огласительные поучения Феодора Студита в Византии и у Славян*, Византийский временник, том 40, Академия наук СССР, Институт истории, Москва 1979, 166.

42 Д. Богдановић, *Катихолој ћирилских рукописа манастира Хиландара*, 152. За наше истраживање је корисна чињеница да се у овом рукопису појављује и један специфичан српски поддијалект који је у рукописима XII и XIII века одлика писара који су пореклом из рашког, зетског и хумског подручја. Види: Љ. Штављанин-Ђорђевић, *Присусџиво љује лу у српским рукописима XIII века*, Научни састанак слависта у Вукове дане 14/1 (1985), 101–108; Љ. Штављанин-Ђорђевић, *Прилој љроучавању љује лу у љоворима љризенско-јужноморавској дијалекџи*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIII (1990), 531–534.

43 Види: А. В. Соловјев, *Хиландарска љовеља великој жупана Сџефана (Првовенчаној)*, 62–89.

дину те сматра да је Сава „написао већи део, ако не и читаво житије тек у Студеници“.⁴⁴ Не улазећи у проблем у вези са реченим, налазимо да нам откриће предлошка⁴⁵ за завршетак студеничког Житија Светог Симеона (тј. ктиторског житија Студеничког типика) даје могућности да донесемо неке нове закључке у вези са писањем завршних поука за Житије Светог Симеона.

1) Да ли је Свети Сава био у могућности да из Хиландара у Студеницу донесе књигу са Студитовим беседама?

Историјске прилике пред Савин долазак у Студеницу, као што смо нагласили, биле су сложене и тешке. Кад је 1204. Цариград пао под Латине, у подели царства између франачких барона и Млетака, Света Гора припала је Бонифацију, маркизу од Монферата који се те године утврдио у Солуну. Он је у првој половини 1205. године почео да намеће своју власт светогорским манастирима. Долазак Латина је био највероватније током прве половине 1205/1206. године, и дешава се за време Савиног боравка у Хиландару о чему он даје драгоцену сведочанство.⁴⁶ На комплексност историјских збивања која су захватили и Свету Гору Свети Сава јасно указује речима: „И када сам ту (у Хиландару – прим. архим. Тихон) пробавио осам година, настадоше многи метежи у томе крају, јер прошавши Латини и заузеше Цариград, бившу грчку земљу, чак и до нас, и улегоше и ту у свето место, пошто је настао велики метеж.“⁴⁷ Светогорци су тада били у фази „ванредног стања“ јер је „борба за опстанак потиснула све друге видове њихових уобичајених делатности“.⁴⁸ То су године „ропства“ светогорских манастира, који су 1206. године потпали под власт латинског бискупа од Севастije, под чију их је јурисдикцију ставио кардинал Бенедикт, изасланик Папе Иноћентија III у Цариграду, што је касније довело до изложења светогорских монаха малтретирању, злостављањима и повредама имовине.⁴⁹ На позив своје браће – жупана Стефана и кнеза Вукана, Свети Сава се 1206/1207. запутио на ризично путовање из Хиландара како би очево тело пренео у Србију. Требало је проћи деоницу од Свете Горе до Хвосна у изузетно тешким околностима. О том путовању Сава каже: „И мада је био велики метеж у тим земљама [...] прођох, што рече, кроз огањ и воду, цео и сачуван, и ничим повређен.“⁵⁰ Иако Сава веома уздржано описује геополитичку ситуацију у региону (назива је „метежом“), открива да је његово путовање било веома ризично и напорно.⁵¹

44 Ђ. Бубало, *Када је велики жујан Стефан Немањић издао повељу манастиру Хиландару?*, Стари српски архив, 9 (2010), 240, нап. 31. Види: Исто, 233–241; И. Шпадијер, *Светогорска баштина: манастир Хиландар и ствара српска књижевности*, Београд 2014, 38–42.

45 Види: Архимандрит Тихон, *Зайовестиј Свејој Саве*, 294–310; Исто, *Пијање рашчићавања*, 451–469; Исто, *Есхатолошка визија Теодора Студитија*, 179–208.

46 М. Живојиновић, *Света Гора у доба Латинској царства*, Зборник радова Византолошког института XVII (1976), 78.

47 Свети Сава, *Житије Светиоја Симеона* (Мирковић, Богдановић), 116.

48 М. Живојиновић, *Света Гора у доба Латинској царства*, 77.

49 D. Obolensky, *Six Byzantine Portraits*, 134; М. Живојиновић, *Света Гора у доба Латинској царства*, 78.

50 Свети Сава, *Житије Светиоја Симеона* (Мирковић, Богдановић), 117.

51 За инвазију Латина и Франака на Византијско царство Сава каже „велики метеж“ и „у тој земљи узбунише се народи“. Свети Сава, *Житије Светиоја Симеона* (Мирковић, Богдановић), 116.

Познато је да је после Немањине смрти Сава у Хиландару остао у неизвесној ситуацији само са десеторицом⁵² или „четрнаесторицом монаха“⁵³ и да га је обузела „велика туга и бојазан, једно од пустоши, а друго због страха од безбожних разбојника“.⁵⁴ Наредних осам година, до доласка Латина на Свету Гору, провео је у труду да створи безбедност и стабилну инфраструктуру манастира, тј. да Хиландар узнатређује „од незнатног и малог“ у „велелепну појаву“.⁵⁵ Да је Сава имао могућности да напише ове поуке у Хиландару, оне би вероватно биле укључене у уводни део Хиландарског типика. Како је Немањино житије у Хиландарском типикју веома кратко и оскудно у подацима, а сам извештај о Немањиним боловању у хиландарском уводу сасвим изостаје, то негира могућност конструисања ових поука у самом Хиландару.⁵⁶ У словима 2 и 3 овог типика стоји само кратко обавештење о датуму и години Немањине смрти којим се „фиксира дан ‘спомена светог’“.⁵⁷ Значи, Свети Сава тамо није имао времена да описује Немањине последње дане, нити да планира ширење пролога Хиландарског типика сазрцавајућим Студитовим поукама. Осим тога, Савин полазак за Србију био је подстакнут упадом Латина на Свету Гору, због чега је, између осталог, добио од браће позив да дође и донесе Немањине мошти. Из Савиног списка је то очигледно: „Прошавши Латини и заузеше Цариград, бившу грчку земљу, чак и до нас, и улегоше и ту у свето место, пошто је настао велики метеж. И када се овде сазнало о томе метежу, дође ми посланица од христољубивога и благочастивога, Богом изабранога и благословенога блаженим оцем Симеоном, Стефана Немање, који је владао његовом државом, и брата његова, великога кнеза Вукана. Примео сам њихову молбу која каже: ‘Ево, у тој земљи узбунише се народи, а блажени отац наш, господин Симеон, који нам је био господар и учитељ, тамо лежи. Због овога молимо твоју молитву, Господа ради, немој нас презрети, узми часне мошти господина нам Симеона и пренеси их овамо.’“⁵⁸

Све речено у вези са ризичном и тешком ситуацијом у Хиландару после Немањине смрти, затим Савиним борбом за подизање овог Манастира, те ‘великим метежом’ изазваним упадом Латина на Свету Гору, ствара нам већу вероватноћу да је Свети Сава тек у повољним условима, под заштитом самодржавног жупана и рођеног брата, у миру Манастира Студенице одлучио да Студитове поуке интегриса у своје дело. То би подразумевало да је у Студеници поседовао препис са беседама Преподобног Теодора Студита. Ако би било овако, овај препис морао је да буде део збирке манастирске библиотеке пре Савиног доласка 1206/1207. године, донет од стране Светог Саве или је исти у библиотеку доспео у периоду пред писање завршетка Житија Светог Симеона. Посебно је питање на ком језику је била ова збирка беседа.

52 Свети Сава, *Хиландарски типик* (Мирковић, Богдановић), 48.

53 Свети Сава, *Житије Светиога Симеона* (Мирковић, Богдановић), 116.

54 *Истио*, 116.

55 *Истио*, 116; види: Свети Сава, *Хиландарски типик* (Мирковић, Богдановић), 48.

56 Види о настајању извештаја о Немањиним последњим хиландарским данима и упо-

којењу у: Р. Маринковић, *Савин извештај о боловању и смрти његовог оца Симеона*, Књижевност, год. 41, књ. 83, бр. 8/9 (1986), 1238–1247.

57 Д. Богдановић, *Свети Сава (Предговор)*, приредио Д. Богдановић, Свети Сава, Сабрани списи, 20. Види: Свети Сава, *Хиландарски типик* (Мирковић, Богдановић), 48.

58 Свети Сава, *Житије Светиога Симеона* (Мирковић, Богдановић), 116.

Ипак, између писања пролога Хиландарског типика и преноса моштију Преподобног Симеона у Студеницу протекло је неколико година у којима нису увек владале нередовне прилике, тј. споменути „метеж“ који кулминира у периоду око 1204. године. Познато је да је Свети Сава управо у том периоду одржавао блиске везе са солунским митрополитом и постао архимандрит. Дакле, могао је да има прилику да преко литературе дође у додир са студитским утицајима.⁵⁹ Могуће је да је Савин долазак у Студеницу довео до почетка једног ширег интересовања за Студитово дело и за богослужбену употребу његових поука.⁶⁰ Значи, обе могућности долазе у обзир – да је Свети Сава донео у Студеницу Студитову беседу и да је иста тамо доспела на неки други начин.

2) Да ли је Свети Сава користио јелински или српскословенски предложак за писање завршног дела „Житија Светог Симеона“?

Поуке монасима на крају Житија Светог Симеона се, углавном, слажу са предлошком. Од почетног Ἐπί Θεὸν οὖν ὁ νοῦς ἡμῶν...⁶¹ и На в(о)зѣ оумѣ нашѣ оуко...⁶² код Теодора Студита, односно На в(о)зѣ оуко оумѣ нашѣ да боудет...⁶³ (У Богу, зато, ум наш нека буде...) код Светог Саве, и јелински и српскословенски предлошци се како по форми тако и по смислу подударају. Међутим, једно место се у нечему разликује. На дотичном месту монах се упућује да умом, тј. духовно, сазрцава Царство Божије и оно што је у вези са њим.

У јелинском предлошку Теодора Студита пише:

[...] ποῦ ποτὲ εἶσιν αἱ ψυχαὶ νῦν τῶν τε δικαίων καὶ ἀμαρτωλῶν⁶⁴ (Где никада нису биле душе садашњих праведника и грешника.)

У српскословенском предлошку Теодора Студита стоји:

[...] гдѣ ли како ли соутѣ д(о)уше н(ы)нѣ праведныхъ же и грѣшныхъ.⁶⁵ (Где ли, како ли су душе сада праведних и грешних?)

Свети Сава у Житију Светог Симеона каже:

[...] гдѣ ли како ли соут(ь) д(о)уше праведных[ь]. или грѣшных[ь].⁶⁶ (Где ли, како ли су душе праведних или грешних?)

У сазрцавањима духовног, оностраног света ум монаха треба да буде („У Богу, зато, ум наш нека буде, у небеским виђењима“).⁶⁷ Преподобни Теодор Студит и Свети Сава заповедају да се ум држи „у онамошњем животу“.⁶⁸

59 Свети Сава је могао да дође у додир са студитским утицајима и то не само у њиховој изворној, јелинској варијанти, већ и у преведеној, словенској. Такву могућност отварају сведочанства о српско-јелинским црквеним везама с краја XII века. Види опис одбране Солуна од Евстатија Солунског из 1185. године у: *Византијски извори за историју народа Јуџославије*, т. IV, Византолошки институт САНУ, Посебна издања, књига 35, Београд 1971, уредници Г. Острогорски и Ф. Баришић (прештампано 2007, уредник Љ. Максимовић), 223 и напомену 22.

60 Д. Бојовић, *Испраживања српске рецепције свейоошачке књижевности*, Црквена студије, 12 (Ниш 2015), 30.

61 Θεόδωρος Στουδίτης, Μικρὰ κατήχησις, 153.

62 Хиландар 387, 222а.

63 Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 116а.

64 Θεόδωρος Στουδίτης, Μικρὰ κατήχησις, 153.

65 Хиландар 387, 222а–222б.

66 Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 116а.

67 Исто.

68 На онамо жити. Житије Светог Симеона (IX Н 8 [§ 10]), 116а; Хиландар 387, 222а.

При томе треба да се пази на следеће: „Где ли, како ли су душе праведних или грешних?“ – како стоји у Житију Светог Симеона од Светог Саве.⁶⁹ Овом месту је слично оно код Преподобног Теодора у рукопису Хиландар 387 које гласи: „Где ли, како ли су душе сада праведних и грешних?“⁷⁰ У оба случаја мисли се на душе људи који су прихваћени у Царство Небеско или одлазе од њега, на душе људи који су некада живели на земљи а „сада“, у садашњој духовној реалности, дефинисани су као ‘праведни’ или ‘грешни’. Ово место, како је изложено у најстаријем српскословенском рукопису поменуте Студитове беседе Хиландар 387 (из друге четвртине XIII века) одговара истом месту у рукописима Дечани 87 и ХАЗУ IV d 4.⁷¹ Српски преписи су овде сагласни.

Ипак, јелински предложак гласи мало другачије. Он говори о духовној и ‘оностраној’ стварности „где никада нису биле душе садашњих праведника и грешника“.⁷² Само јелински предложак говори о садашњим смртницима, тј. људима који се труде да задобију спасење, и који ће се тек душом наћи тамо где ‘никада нису биле њихове душе’. Сви јелински рукописи (од краја IX па до XII века) се слажу у погледу овог места. То су следећи: Ambr. gr. C 02, лист 47v; Paris. gr. 1018, лист 137v; Ottob. gr. 251, лист 37v; ГИМ, Син. гр. 374 (Влад. 205), лист 134б; ГИМ, Син. гр. 375 (Влад. 206), лист 83а; Ambr. gr. E 101 sup., листови 120г–121v; Marciana Gr. II, 40, лист 12v.

Обе варијанте богословски су потпуно оправдане, те одговарају основној идеји целине и надопуњују се. То гледање, о коме се говори, представља сазрцавање будућег стања човечанства. Од нашег односа према будућем зависи квалитет садашњег монашког живота.

Ово нам говори о две традиције преписивања Малих катихеза Преподобног Теодора које се, од неког тренутка, крећу независно једна од друге. Варијанта Светог Саве, како стоји у Житију Светог Симеона, ближа је рукопису Хиландар 387, тј. српскословенској традицији. Ова чињеница наводи на јасан закључак да је Свети Сава користио српски предложак. Поменута разлика међу преписима значи да је Свети Сава за узор имао текст према коме је преписан Хиландар 387 или препис близак овом.

ЗАКЉУЧЦИ

Када је Свети Сава први пут чуо Студитову проповед намењену за читање у Прву недељу Великог поста, тј. 5б. Малу катихезу? Може бити да ју је чуо још као дечак јер је иста могла да буде читана у манастирима Немањине државе у Прву недељу у Великом посту. Ако је није чуо тада, свакако ју је чуо као монах у Манастиру Пантелејмон (Љ недѣлю ѿ недѣлк поста)⁷³ или у Ватопеду (Τῆ Κυριακῆ τῆς Α' ἑβδομάδος).⁷⁴ Званични распоред читања Студитових поука наводи нас на закључак да је Сава, током свих година проведених на Светој Гори, морао чути ову катихезу наглас читану на, за монахе, тако значајан и тријумфалан дан и црквени празник као што је Недеља Православља.

69 Житије Светог Симеона (IX Н 8 [Š 10]), 116а.

70 Хиландар 387, 222а–222б.

71 Види: Дечани 87, 41б; ХАЗУ, IV d4, 57а.

72 Θεόδωρος Στουδίτης, Μικρὰ κατήχησις, 153.

73 Упореди: Хиландар 387, 220б; Дечани 87, 40а; ХАЗУ IV d 4, 56б.

74 Упореди: Ambr. gr. C 02, 47г; Paris. gr. 1018, 136v; Ottob. gr. 251, 37v; ГИМ, Син. гр. 374 (Влад. 205), 133б.; ГИМ, Син. гр. 375 (Влад. 206), 82а; Ambr. gr. E 101 sup.; Marciana Gr. II, 40, 11v.

Не можемо знати када је Сава Студитову есхатолошку визију из Катихезе 56 посебно запазио и заволео. То је могло да буде у манастирима Пантелејмону, Ватопеду, Хиландару и најкасније у Студеници. Ово значи и то да је Сава у Хиландару могао да има пред собом текст Студитове Катихезе 56. Веома је за очекивати да је Архимандрит Сава када је пошао у Србију искористио прилику да са Свете Горе пренесе и неке светогорске текстове, без обзира на тешкоће тог путовања које смо истакли. Библиотека манастира Студенице је до тада могла да поседује Студитове катихезе али је могла и да их добије Савиним доласком. Свети Сава је, свакако у Студеници, употребио Студитово дело за конструисање завршног дела Житија Светог Симеона.

Архимандрит Сава је користио српскословенски препис Студитове Катихезе 56. Можда је тај препис био његово дело, а можда његов превод са јелинског? Ипак, могућност да је Сава, у Хиландару или Студеници, са јелинског на српскословенски превео Студитову Катихезу 56 умањује чињеница да се сви јелински преписи ове беседе разликују од српскословенских у одељку који смо анализирали. Упоредна анализа јелинских и српскословенских преписа недвосмислено указује на чињеницу постојања две не само преписивачке традиције, него две значењски разликовне варијанте. Истовремено, показало се да је рукопис Хиландар 387 за предложак имао или онај исти текст који је користио и Свети Сава или пак предложак који му је врло сличан.⁷⁵ Стога се рукопис Хиландар 387 може квалификовати важним упориштем за утврђивање Студитових поука у контексту српскословенске рукописне традиције.

75 Не можемо отклонити ни претпоставку да је рукопис Хиландар 387, који је нешто каснији од Житија Светог Симеона, настао

по жељи Светог Саве (Д. Бојовић, *Истраживања српске рецејције светоотачке књижевности*, 30).

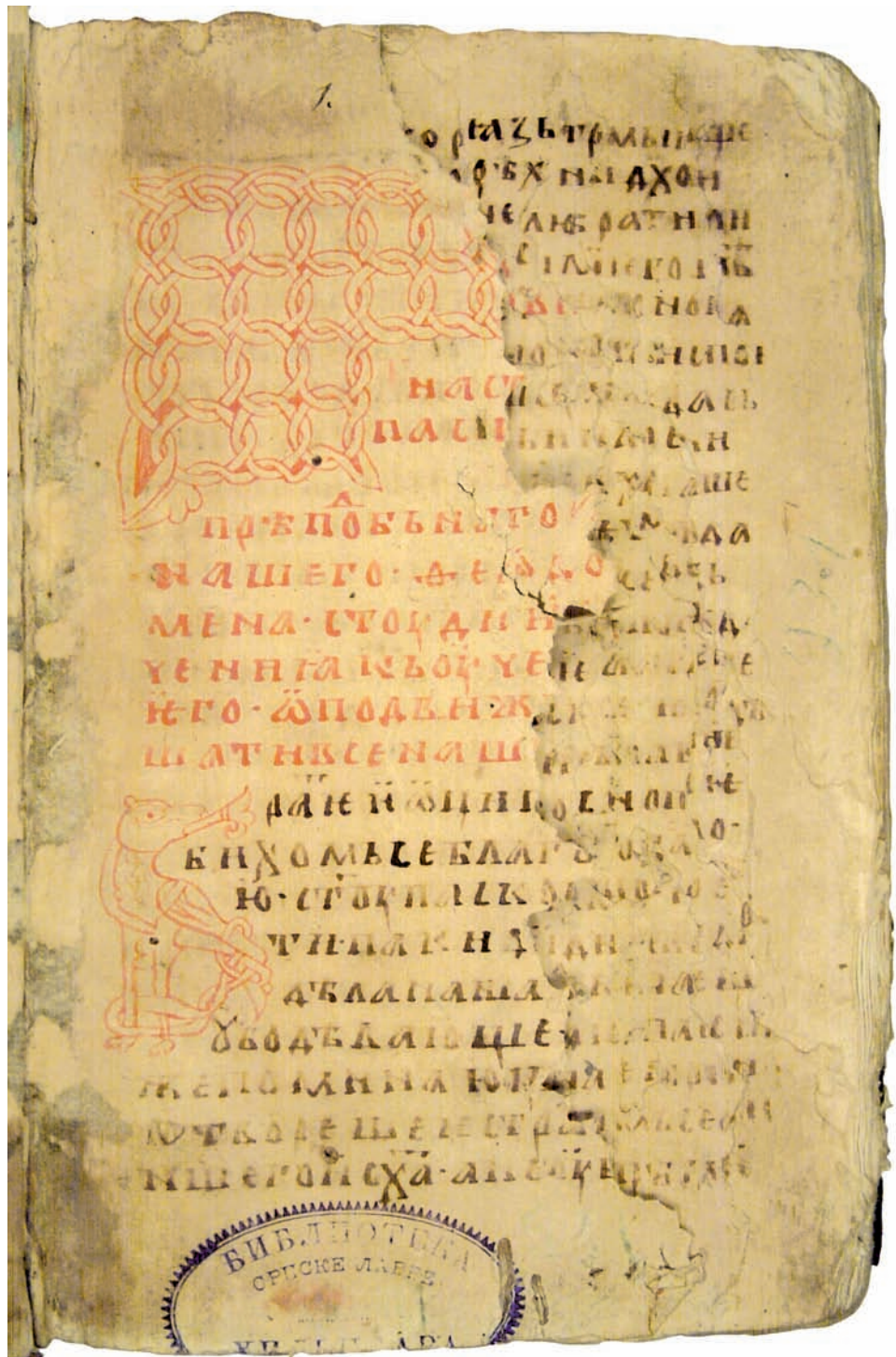
A number of modern researches focused on the problem where Saint Sava began to write Typikon of Studenica, the biography of the ktetor. After discovery of the template, namely of a St. Theodore Stoudite's text, that was used for the completion of Typikon of Studenica, it was necessary to follow up the aforementioned investigation. Our research of ten manuscripts specifies and complements contemporary data regarding the origin of final parts of the Sava's text.

We have used and studied manuscripts as following:

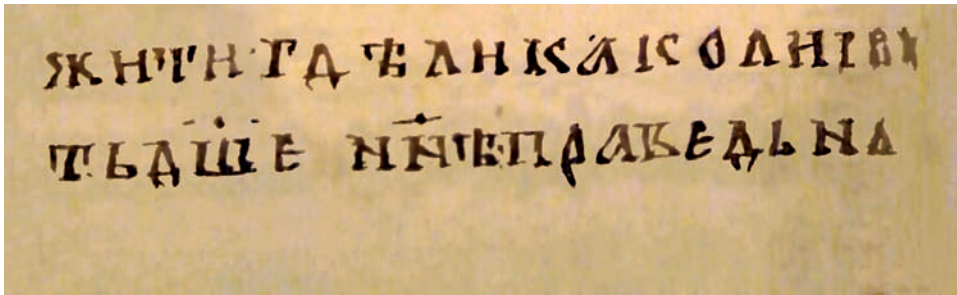
- 1) Hellenic manuscripts – Ambr. gr. C 02 (late IX century), Paris. gr. 1018 and Ottob. gr. 251 (early X century); GIM, Sin. gr. 374 (Vlad. 205) (beginning of XI century), GIM, Sin. gr. 375 (Vlad. 206) (second half of XI century), Ambr. gr. E 101 sup. and Marciana Gr. II, 40 (XII century).
- 2) Serbian Slavonic manuscripts – Chilandar 387 (second quarter of XIII century), Dečani 87 and HAZU IV d 4 (end of XIII or the beginning of XIV century).

These manuscripts either precede or are close to the time when the Life of St. Sava was composed. Theodore Stoudite's text of the 56 Small Catechesis is the sermon found in all above mentioned manuscripts, in Hellenic (Τῆς Κυριακῆ τῆς Ἀΐβδομάδος) or in Serbian Slavonic (Въ недѣлю ѿ недѣлк [поста]) manuscripts. Comparison of the mentioned places with the final sentences of Typikon of Studenica (the manuscript IX H 8 [Š 10]) lead to single out the manuscript Chilandar 387 as of great significance.

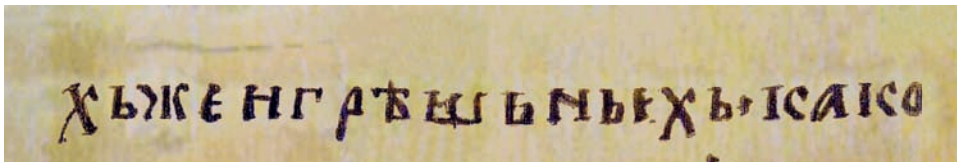
Comparison of the mentioned manuscripts clarifies to what was the scribal tradition of the Stoudite instructions that were used by Sava. The final conclusions shed light on some creative moments of his life. It may be assumed that the manuscript Chilandar 387 represents a very important source for studying Stoudite's instructions in the Serbian Slavonic scribal tradition.

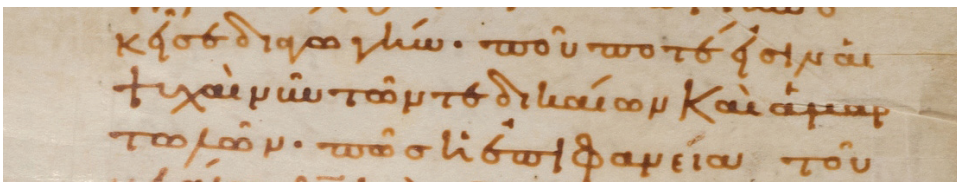
КЪИГА СА БЕСЕДАМА ПРЕПОДОБНОГ ТЕОДОРА, ПОЧЕТАК. ДРУГА ЧЕТВРТИНА XIII ВЕКА (ХИЛАНДАР 387, 1А)

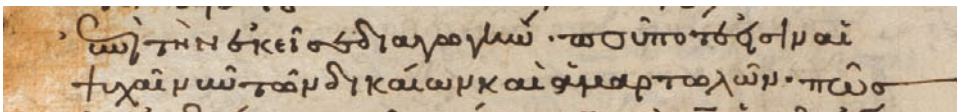
О СТАВУ ДУША ПРАВЕДНИХ И ГРЕШНИХ, ДРУГА ЧЕТВЕРТИНА XIII ВЕКА (ХИЛАНДАР 387, 222А)

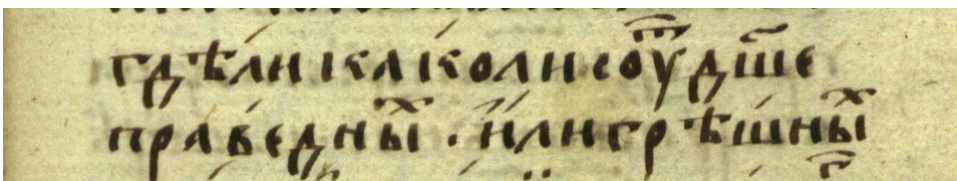
О СТАВУ ДУША ПРАВЕДНИХ И ГРЕШНИХ, НАСТАВАК (ХИЛАНДАР 387, 222Б)

О ДУШАМА ПРАВЕДНИХ И ГРЕШНИХ, РАНИ XI ВЕК (ГИМ, СИН. ГР. 374, 134Б)

О ДУШАМА ПРАВЕДНИХ И ГРЕШНИХ, ДРУГА ПОЛОВИНА XI ВЕКА (ГИМ, СИН. ГР. 375, 83А)

О ДУШАМА ПРАВЕДНИХ ИЛИ ГРЕШНИХ, ЖИТИЕ СВЕТОГ СИМЕОНА (IX Н 8 [§ 10], 116А)